

Der diskuteres ikke problemer eller metodespørgsmål, og man diskriminerer ikke mellem forskellige kildetyper. Der er dog ellers forskel på de indtryk, en rejsende missionær videregiver sammen med illustrationer gjort af en kobberstikker, der kun havde hans tekst at gå ud fra – en tekst, han måske har misforstået – og så en Michael Praetorius, der hypernøjagtigt gengiver et elfenbenshorn, som han sandsynligvis har set i et europæisk kunstkammer, hvortil det kom som specialfremstillet afrikansk eksportvare (vi har på Nationalmuseet to sådanne "Praetorius-horn", der stammer fra Det kongelige Kunstkammer).

Ligesom forfatteren ikke på noget tidspunkt lader os ane, hvorfor han fandt dette emne interessant at gå i gang med, således foretager han heller ikke nogen form for opsamling af de mange kendsgerninger til en konklusion. Den kunne f.eks. gå ud på, hvad vi kan slutte fra netop den slags kilder. Hvad får vi mest at vide om – Europa eller Afrika – eller et kultursammenstød mellem disse to verdener. Den slags spørgsmål stiller A.P. ikke, og derfor giver han heller ikke sit personlige bud på et svar.

Mette Müller

Dan Fog: Musikhandel og nodetryk i Danmark efter 1750. I-II. Dan Fog Musikforlag, København 1984. 508 + 224 s. ill. Hellærred. 495 kr.

I: Musikhandel 1759-1854: Musikforlag, Nodehandel, Lejebiblioteker.

II: Nodetryk efter 1750: Historie, trykteknik, datering.

Boghistorie og doktorgrader

"Hvem trykte/solgte hvilke noder for/til hvem – hvor, hvornår, hvordan og hvorfor?" (Dan Fog II, s. 12).

Vil man besvare dette spørgsmålskompleks, om så blot for et lille land i godt 100 år, bevæger man sig nok i musikkens verden, men dog med afstand til gængse musikvidenskabelige indfaldsvinkler som genre- og stilhistorie, komponisters liv og værk, etc. Snarere nærmer man sig boghistorien, forstået som historien om bogens (tekstens og illustrationens og bindets) fremstillingsteknik, stiludvikling og markedsføring – med bogkategoriernes sociologi og bibliotekstypernes historie som sideløbende eller videreførende discipliner.

Disse fag savner plads i dansk akademisk tradition udenfor håndskriftforskningen. Selve ordet boghistorie er simpelthen lidet kendt. Ingen dansk kandidat eller magister har da heller skrevet en boghistorisk disputats. Lauritz Nielsen, som i 1923 blev dr. phil. (Boghistoriske Studier til Dansk Bibliografi 1550 – 1600), havde taget den filosofiske prøve og siden afbrudt studierne, og det samme gjaldt Richard Paulli, som i 1960 blev æresdoktor for sin bog- og litteraturhistoriske produktion. Grunden var i førstnævnte tilfælde sygdom, i det andet, at Paulli efter faderens tidlige død søgte sig en

levevej, for at en ældre broder kunne fuldende sit medicinske studium (iflg. oplysning til mig i 1950'erne fra en dame af P.'s forældres bekendskab).

De to fremragende biblioteksfolk har nu fået følge af en musikantikvar og -forlægger, der kun efter tid og lejlighed har gået på universitetet, men som derimod efter nogen tid som ekspedient andetsteds blev medarbejder, kompagnon og efterfølger af musikantikvaren Knud Larsen på Gråbrødretorv i København. I KTAS's fagbog 1988 findes under musikhandlere og musikforlag kun een med betegnelsen musikantikvar: Fog, Dan ... musikantikvariat, noder, musiklitteratur – og det endda kun tirsdag-fredag 10-16, fordi salget bygger på kataloger, ofte tematiske. Dan Fog har i den forløbne menneskealder opkøbt kollegers restlagre og har foruden forretningsmand også været samler og musikbibliograf, hvilket ikke her skal omtales nærmere. Flere anmeldelser findes spredt i nærværende årbogs årgange.

Bibliografisk virksomhed bliver ofte vurderet under fortjeneste. Dan Fogs arbejder har dog underbygget hans hovedværk, det som i 1987 bragte han Københavns Universitets grad dr.phil.honoris causa. De indstillende musikologer ønskede undertegnedes medvirken, ikke på grund af en 40-årig gammel bifagseksamen i musik, men fordi jeg i mange år har beskæftiget mig med boghistorie og i nogle år omkring 1970 beklædte lærerposten i dette fag, der hvor det faktisk doceres, nemlig på Danmarks Biblioteksskole.

Nu har årsskriftets redaktører givet mig Dan Fogs værk til anmeldelse, velkendte med min basis og mine begrænsninger; og det har jeg ikke kunnet afslå men kan til gengæld kun byde på en refererende præsentation af værket båret af den fornøjelse, man har af læsningen også uden nævneværdig egen praxis på området.

Dan Fogs værk indgår i et projekt iværksat og støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd: Musik og musikalsk virksomhed i Danmark 1770-1850. Som bekendt i fagkredse afsatte projektet to licentiatarbejder af Dorte Falcon Møller og Sybille Rewentlow (anmeldt i årbogen 1983 og 1984), og Dan Fog udarbejdede på vej til sit herbehandlede hovedværk sin komponistordnede, vel indexerede *Dansk Musikfortegnelse I: 1750-1854*, d.v.s. fra Åke Davidssons bibliografi slutter, til Dansk Boghandlertidende tager fat med musikfortegnelsen (1979, anm. af Svend Bruhns XII 1981, 125-28).

Bind I: Musikhandel

Dan Fogs værk er så rigt på skematiske og leksikalske afsnit, at man kunne forestille sig dem udskilt i et bind for sig. Men da de har uhyre forskelligt omfang og en naturlig plads i værkets successive dele, må man søge den sammenhængende fremstilling, hvor den findes – ca. 150 + 80 sider i de to bind. Man konstaterer da, at bogen er godt skrevet og let læst. Sansen for detaljen og ikke mindst den kuriøse detalje, som kan sløre relieffet i forfatterens mundtlige foredrag, er hér styret. Og udnyttet – thi uden denne sans er et værk som dette utænkeligt eller værre endnu: ubrugeligt.

Jyllands-Postens scanprint i Viby J. har trykt bogen efter læselig og klar

maskinskrift med yderst få fejl. Der er yderst få illustrationer i I, i II derimod over 70 særdeles vigtige. Yderst få er endelig fodnoterne, og det komplicerede værk er ikke tynget af noget separat noteafsnit.

Værkets titel svarer til delingen i to bind, og dets centrale sigte rammer målet midt i bind II med et halvhundrede sider om datering af noder med brug af indtil 25 kriterier. Thi som bekendt har nodetryk sjældent årstal og efterlader derfor bibliotekarer og forskere i vildrede, alt imens det meget store flertal af bøger har haft årstal og evt. oplagsangivelse siden bogtrykkets barndom. Handelshistorien kompliceres yderligere, fordi ihvertfald instrumentalmusik kan udgives og forhandles næsten uden hensyn til sproggrænser.

Allerede i værkets hundredsidede *introduktion* kaster Dan Fog lys over to forlængst henslumrede begreber: musikalske *lejebiblioteker* (hvorom fire linier i MGG) og *node-periodica*. Her som andetsteds gælder det indsamling af kataloger og statistikker over deres indhold samt leksikalske oplysninger om fagets udøvere; bogtryk, boghandel, musikhandel og lejebibliotek fandtes i ældre tid ofte under eet tag, og musikalienne var langt talrigere og jo gennemgående mindre end de samtidige lejebibliotekers bestand af bøger.

I 1854 kan Dan Fog pege på fire sådanne musikbiblioteker i København med ialt godt 80.000 numre, desuden tre mindre, og Statsbiblioteket i Aarhus grunder som bekendt sin musiksamling på et lejebiblioteksmateriale, hvis næstsidste station var en kælder hos Wilh. Hansen; der var en jernbanevogn fuld, 8 tons, 45.000 styk.

Grupperingen af indholdet i lejebibliotekskataloger fra 1818, 1829 og 1849 (-66) demonstrerer bl.a., hvorledes det borgerlige hjem med klaver blomstrede op i det 19. århundredes løb: Alene klaver tohændigt har to gange 15%, derefter 40, og medregnes firhændigt, klaverudtog og sang med klaver, fås 29, 27 og 61%; det er især danse og marcher, der øger tallet. *Node-periodica* fyldes af aktuel teatermusik og danse; der er 27 titler 1795-1908, de fleste dog kortlevende, med en efternøler, Nordens Musik 1919-21, og de er ligesom enkelttryk i vidt omfang gået til grunde, også på biblioteker.

Bogens hovedindhold, *Musikhandelen i København*, er delt i afsnit: Tiden indtil C. Lose seniors overtagelse af en forgængers musikhandel 1802, som fulgtes op af nodestikkeri, trykkeri, musikforlag, lejebibliotek og *periodica* 1813; et selvstændigt kapitel om Søren Sønnichsen, der tog fat 1783, 17 år gammel, og døde 1826 efter en virksom, men dalende løbebane. Årene 1802-45; og tiden fra 1845 med flere væsentlige ændringer i firmabestand og sammensætning indtil tidsgrænsen 1854, som er samtidig med en vældig vækst på hele området Europa over. Her som ved *periodica* og andetsteds overskrides grænsen dog liberalt med kortere overblik; i firmahistorien er hovedpunktet, at allerede stedfundne fusioner endte med Wilh. Hansens overtagelse i 1879, der indledte dette firmas næsten-monopol. – Musikhandelen i provinsen er emnet for sidste kapitel.

De 370 sider om Musikhandel rummer kun ca. 100 sider af egentligt læse-

stof. Man skønner heraf rigdommen af gode gerninger i form af *opslagsstof*. Eksempelvis: Rekonstruktion af Sønnichsens forlagskatalog (der har vitterligt eksisteret mindst ni, som dog med en enkelt undtagelse er søgt forgæves i over 200 biblioteker); Beethoven-udgaver hos danske musikhandlere fra Opus 1 1787 til det ældste danske Beethoven-tryk 1804; de ca. 700 musikdramatiske premierer 1748-54 og trykte noder til værkerne (27 s. + reg.), hvorfra sange driver videre til enkelttryk, sangbøger, Danmarks Melodibog, Blæksprutten og private festsange; personalia om bog- og musikhandlere i 64 byer indtil 1854 og skema over ditto i 85 byer indtil 1910, forbavsende ofte med bøger + musik + lejebibliotek.

Af videst interesse er dog oversigten over *Loses udgivelser år for år* fra hans etablering og til kompagniskabet med Delbanco, 1802-45, ikke mindst fordi der overfor næsten 40 højresider bringes trespaltede venstresider med data om (1) samfundsforhold, historie og forlagshistorie, (2) musikalsk relevante førsteopførelser, (3) relevante koncerter (med diverse indskrænkninger).

At disse oplysninger kan læses på mange leder, siger sig selv, og ikke få skemaer i værket har småspalter med bogstaver og tegn, der hver især giver et aspekt på stoffet; der er således 6 signaturspalter udenfor den nævnte provinsboghandlerliste s. 401-478, som uden disse ville være ret uinteressant, med dem et helt lille kulturbillede, selv uden de personelle oplysninger i det foregående afsnit (musikhandel, musikudgivelse, instrumenthandel, lejebiblioteker, musiklejebiblioteker, stjerne ved endnu eksisterende forretninger). – Blandt de "overskydende gode gerninger" kan nævnes et skema over provinsbyernes økonomi for præster, lærere, organister og kantorer 1855 og (efter Jul. Foss) 1905, eller i mindste format: priser for én og samme node på flere tidspunkter omkring Statsbankerotten 1813 (Claus Schalls Rolf Blaskæg, s. 149).

Kilderne til forfatterens viden er mange. Foruden bibliografier og kataloger af enhver art – hvoraf mange salgs- og lejebibliotekskataloger dog mangler – har den systematisk gennemlæste Adresseavis været af væsentlig betydning. Afgørende er det imidlertid, at musikantikvaren har taget sig tid og råd til at opbygge egne samlinger af komponisters værker, af serier etc., nogle solgt samlet, andre endnu i hans eje (og siden forhåbentlig i offentlig eje!), alt i alt det fornødne grundlag også for hans salgskataloger og bibliografier. Mange enkeltheder og glimt af menneskers og musikværkers liv skyldes fund på sære steder, særest en biografisk oplysning fra "en Blyantsindskrift i Bælgetræderrummet i Holmens Kirkes Orgel" (s. 109, fundet er dog ikke Fogs, men meddelt S.A.E. Hagen af N.W. Gade!). Det kan også glimte fra en dedikation til Kuhlau i en nu glemt digtsamling uden noder (s. 16) eller fra forordet til Krak's Minderige Huse (s. 150) i det trods den leksikalske ordning yderst underholdende kapitel om den trafik før forlagsvæsenets stabilisering at udsende og oftest sælge noder på egen bopæl; det var ikke mindst dansemusik, og her og andetsteds ses det, at også hånd-

skrevne noder kunne bestilles til køb eller leje.

Bind II: Nodetryk

Dan Fog bemærker i introduktionen til bind I, at med kapitlet om nodedateringen i bind II er *ringen sluttet*. Så kan alle være glade og køre hele vejen rundt, men det er nu ikke for intet, at det før citerede spørgsmål indledes med "Hvem trykte/solgte hvilke noder for/til hvem – hvor, hvornår, hvordan og hvorfor?"; thi også musikallier må jo nu en gang trykkes (eller ihvertfald skrives), før de kan sælges. Logisk kunne man altså have tænkt sig nodefremstillingen som første punkt i det foreliggende værk; dog kan teknikken jo oftest siges at være den enkelte bruger ligegyldig, hvorimod den selvfølgelig er et vigtigt hjælpemiddel til datering. Bind II handler derfor om *hvor, hvordan, hvorfor og hvornår*? Det sammenhængende læsestof er her på ca. 80 af 224 sider + godt 50 sider leksikalsk oversigt over mere end 200 danske musikforlag og nodetrykkerier efter 1750 ud af de ialt 700, som er forfatteren bekendt fra "ganske enkelte forekomster" (s. 149). Hertil kommer de 70-80 instruktive illustrationer.

Spørgsmål af afgørende betydning for hele Dan Fogs i sin kerne bibliografiske anliggende introduceres i indledningen om det kronologiske problem og om nodedaterings historie. Nogle sider har en helsætning som titel: *Der er forskel på bøger og noder* - nemlig på grund af sidstnævntes allerede nævnte internationalitet og manglende årstal; hertil kommer den ofte tilfældige brug af opusnumre, som jo burde være kronologisk vejledende. Lægges dertil svigtende pligtaflevering og bibliotekers kassation af (fra andre synspunkter) uvæsentligt materiale, så vokser problemerne af sig selv til en veritabel problematik – et ord Dan Fog dog vist skriver for naturligt til at behøve.

Nodetrykkets teknikker beskrives nu på 50 sider med de tre principper, der gælder for alt tryk: højtryk (typografi og ved afstøbning af helsider: stereotypi), dybtryk (kobberstik) og plantryk (litografi, i vor tid offset). (Det fjerde princip, hvorefter bogstaver, noder og figurer hverken ligger højere, dybere eller i plan med den øvrige trykform, men hvor denne gennemtrænges af trykfarven som i stencil og serigrافي, spillede ingen rolle i det 19. århundrede og heller ingen større i nutidigt nodetryk.)

Indenfor højtrykket (nodesatsen) er Breitendichs koralbog 1764 og J.D. Qvists firma fra 1830 stationer på vejen, og især sangbøger har helt op i nutiden været sat med den meget komplicerede type-satsteknik, fordi deres største del, teksterne, jo var bogtrykopgaver. Derfor kan der peges på hele 40 trykkerier med nodesats i det 19. århundrede. (Men er det ikke ærgerligt, at selv Dan Fog ikke kan finde noget bindeled mellem den misliebige Peiter Zonnix eller Zønnix, der skulle have udført Breitendichs typesats, og den fortræffelige Sønnichsen; der er godt 50 år imellem deres fødsel.)

I redegørelsen for kobberstik hæfter man sig ved den kortfattede forklaring af de mange arbejdsgange, i litografien ved de nu sjældne danse og andre

småtryk, som i det 19. århundrede udførtes på lokalt plan især i Nordjylland med autografi, d.v.s. overføring af retvendt skrevne noder til den litografiske sten med brug af særligt blæk og papir.

Med et lidt sløret forhold mellem indholdsfortegnelse og indholdets opstillinger passerer man nu et lille afsnit s. 75-90 om, *hvorfor* man udgav noder i det 19. århundredes Danmark, og bemærker her, at *motiveringen for udgivelse* var ganske forskellig og meldte sig på forskellig tid alt efter genre, fra symfoni og opera til skolesangbog. Der vejledes kort helt op til dato i de vigtigste danske musikfortegnelser og i den udviklede opbygning af Whistling-Hofmeisters tyske fra 1917ff, og Dan Fog røber her, hvordan hans egne bibliografiske forsøg begyndte: med danske revyer, hvis årstal jo fremgår af titel og tekst.

Så er tiden inde til det store slag, *datering af danske nodetryk*, d.v.s. de to forskellige spørgsmål: hvornår et bestemt værk udkom, og hvornår et foreliggende eksemplar udkom. Oplysninger er samlet fra alle kilder, men her først og fremmest ved konsekvent læsning af avertissementer 1783-1854, som tidligere udmøntet i forfatterens *Dansk Musikfortegnelse I*. Dan Fog kommer atter ind på forskellen mellem bøger og noder, især når talen er om dybtrykte noder, af hvilke man uden større spild eller ulejlighed kunne trykke ganske små successive oplag efter behov. Han gør den interessante bemærkning, at forlagshistoriske studier i et vidt omfang må baseres på de mindst kendte udgivelser, som kun trykkes een gang og må dateres på indicier.

Der opstilles s. 99 ikke mindre end 25 kriterier for datering, deraf 15 for titelsiden og 7 for nodesiderne, der meget ofte er trykt på anden tid og evt. andet sted; dertil kommer vidnesbyrd fra abonnentfortegnelser, forord og omslag. Afsnittet er ikke blot vigtigt, men også morsomt, og kriterierne kan være så forskellige som møntforhold, dekorationsstil og matrikelhistorie. Plade- og editionsnumres værdi og grænserne for denne værdi er væsentlige. En del stof er gentagelse fra andre dele af værket, nu i systematisk brug, og eksempler og illustrationer florerer.

Endelig følger, som før nævnt, en leksikalsk oversigt over 200 af 700 påviselige *musikforlag og nodetrykkerier fra 1750 til nutiden*. Som det vil fremgå af alt foregående, er mange af disse firmaer optaget i bind I set fra handelsiden. Man hæfter sig ved adskillige navne: ved det firma, der med navnene Christensen, Qvist og Levison, indgår i nutidens L. Levison Jr. a/s; ved litograf A. Dir, hvis navn står på nodetryk fra 1820'ernes Kgl. Stentrykkeri; jeg har ikke noget bud på fornævnet men er ret overtydet om, at efternavnet er Direktion; ved Harald Brix, som i sit første år som musikhandler (1860) fik en kostbar dom for ulovligt eftertryk af intet mindre end Elverhøj, som gik fallit, og som senere af ganske andre, velkendte grunde måtte i fængsel et par gange; og endelig ved Konrad Jørgensen i Kolding, der angives som indehaver af nodesats endnu i 1984. Men klokken er slået. Fra 1986 er det agtede gamle navn forsvundet, den sidste nodesats og nodesætter ude

af billedet – som venligt oplyst af firmaets arvtager, Jydske Trykkerier a-s i Kolding.

Skønt talrige har disse sider, som bebudet, begrænset sig til en refererende præsentation af Dan Fogs uhyre detaljerige værk. Det må være musikbibliografer og andre mere erfarne folk forbeholdt at afprøve, hvad der her er givet. Herunder at iagttage, om de indvendinger, Svend Bruhns trods megen anerkendelse havde mod Dansk Musikfortegnelse I, også har nogen gyldighed her: at titler kunne forvirre ved snart at være bogstavrette, snart normaliserede – og at det er usynligt, hvilke titler fortegnelsen meddeler på anden hånd. Imidlertid: The proof of the pudding lies in the eating, og inden længe vil man under og efter det solide måltid undre sig over, hvordan man som bibliotekar, musikhistoriker o.s.v. gererede sig før Fog.

Vi slutter med at nævne bogens første navn bortset fra forfatter-forlæggerens: LENE. Cand.jur. Lene Fog har med baggrund i mange års medvirken i sin mands forretning og videnskabelige arbejde en større andel også i hovedværkets færdiggørelse end almindeligt selv for modtagere af ægteskabelige dedikationer. Også læserens tak bør for en del rettes til hende.

Erik Dal

Dan Fog: Notendruck und Musikhandel in Dänemark. Ein Beitrag zur Musikaliendatierung und zur Geschichte der Musikvermittlung. Dan Fog Musikforlag, København 1986. 336 S. ill. Ganzleinen.

Der Kopenhagener Musikhändler, -bibliograph und -sammler Dan Fog hat seinem oben besprochenen Werk von einer kürzeren, obwohl nicht eben kurzen deutschen Darstellung folgen lassen. Nach einleitenden Studien über dänische Musik-Periodica und -leihanstalten folgt der Hauptteil des Buches: Musikhandel und Musikverlag, mit einem umfangreichen tabellarischen Dokumentarteil. Die drei Drucktechniken der Zeit werden charakterisiert, und die Seiten 253-309 entfalten das zentrale Anliegen des Verfassers, die Musikaliendatierung, für die er 25 Kriterien aufstellt. Dass das Buch als Ganzes mit guten Registern versehen ist, wird nicht überraschen. Es sei hinzugefügt, dass das zugrundeliegende dänischsprachige Werk in Verbindung mit Dan Fogs bibliographischen Arbeiten ihm die Doktorwürde honoris causa der Universität Kopenhagen verschaffte.

Die enge Verbindung zwischen Deutschland und Dänemark in der behandelten Periode und besonders die methodische Datierungsverfahren verleiht dem Buch Bedeutung auch für den Forscher, dem die dänische Musikgeschichte als solche wenig bedeutend ist. Die *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* werden deshalb eine eigentliche Besprechung bringen.

Erik Dal